

learning the Ukrainian language by children of older preschool age and to analyze how learning the Ukrainian language affects the formation of Ukrainian national identity among older children in the ZDO. The main legislative documents of Ukraine, which regulate attention to the process of formation of Ukrainian national identity in children of older preschool age in preschool education institutions, were reviewed and analyzed.

Keywords: senior preschool age, national identity, national consciousness, national-patriotic education, Ukrainian national identity, native language, Ukrainian language, language education, preschool education institution.

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-udu-158.2024.08>

УДК 373.2.015.31:159.942:316.485.26(477)

Негрій О. І.

ЗАСОБИ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено важливість емоційного розвитку дітей раннього віку, який є сензитивним, оскільки саме в цей період найінтенсивніше формується психіка, закладаються основні особистісні утворення і когнітивні характеристики. Надано тлумачення змісту термінів “емоційний розвиток”, “емоції”, “емоційна сфера” та “емоційний інтелект”, представлено основні напрацювання закордонних та вітчизняних науковців з досліджуваної проблеми. Розглянуто головні законодавчі документи та базові програми України, які регламентують увагу на емоційному розвитку дітей раннього віку, а саме Закон України “Про дошкільну освіту”, Базовий компонент дошкільної освіти, Методичні рекомендації щодо визначення освітніх труднощів та рівнів підтримки дітей раннього та дошкільного віку, програми “Оберіг” та “Peppy Pals” (“Веселі друзі”).

Аргументовано доцільність емоційного розвитку дітей раннього віку в контексті сучасних викликів, зокрема наслідків COVID-19 та повномасштабної війни в Україні. Підкреслюємо, що емоційний розвиток дітей раннього віку є важливим чинником їхнього загального психічного, фізичного та розумового розвитку а також адаптації до складних життєвих умов. У статті запропоновано засоби, які сприяють розвитку емоційної сфери дітей раннього віку, що постраждали від воєнних дій, зокрема арт-терапію, казкотерапію, ігрову діяльність, музичну терапію, методи роботи з батьками/опікунами та педагогами. Наголошуємо на необхідності комплексного підходу до емоційного розвитку дітей раннього віку, залучення родини, педагогів і фахівців з психічного здоров'я для забезпечення гармонійного формування особистості та розвитку стійкості до майбутніх життєвих викликів. Переконаємо, що використання спеціальних програм, спрямованих на підтримку емоційного розвитку дітей раннього віку, є надзвичайно важливим, оскільки саме в даному віці закладаються основи емоційної стійкості, здатності до адаптації, саморегуляції та формування довірливих стосунків з оточенням. Такі програми дозволяють створити безпечне середовище, де дитина може вільно виражати свої почуття, розвивати емпатію та позитивне сприйняття світу навіть у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: ранній вік, діти раннього віку, емоційний розвиток, емоції, емоційна сфера, емоційний інтелект, емоційний розвиток дітей раннього віку, воєнні дії.

Емоційний розвиток дитини раннього віку є складним і багатоаспектним

процесом, який відіграє ключову роль у формуванні психічного здоров'я та соціальних навичок. У віці від 1 до 3 років діти переживають безліч емоційних переживань, які формують їхні реакції на навколишній світ, відношення до інших людей та власну самооцінку. Розуміння емоційного розвитку в цей віковий період є важливим завданням для педагогів, психологів, батьків та опікунів, адже саме в цей час закладаються основи емоційної інтелігентності, здатності до співпереживання та соціальної взаємодії.

В Законі України “Про дошкільну освіту” чітко визначено, що ранній вік – це дитина від 1 до 3 років (Стаття 6), якій гарантують право на здобуття дошкільної освіти з урахуванням індивідуальних особливостей, специфічних освітніх та інших потреб і можливостей кожної дитини (Стаття 8) [3].

На виконання Статті 22 Закону України “Про дошкільну освіту” було ухвалено Державний стандарт дошкільної освіти в Україні (Базовий компонент дошкільної освіти, БКДО). У Державному стандарті дошкільної освіти (БКДО, 2021) зазначено, що одним із пріоритетів дошкільної освіти є створення умов для емоційного розвитку, розвитку естетичних почуттів, емоційно-моральної чуйності, доброї волі, розуміння і співпереживання почуттів інших людей, а також приділено особливу увагу питанню захисту і зміцненню емоційного благополуччя дітей раннього та дошкільного віку [1].

Варто зазначити, що емоційний розвиток у ранньому дитинстві є ключовим для оптимізації поточного й майбутнього розвитку дитини. Основою взаємодії з навколишнім світом є емоційна сфера, яка сприймається дитиною “тут і зараз”. Для ефективного емоційного виховання необхідно створити розвивальне середовище, яке стає джерелом розвитку особистості та її самореалізації. Таке середовище повинно розвивати індивідуальні особливості дитини (обдарованість) передбачати простір оточування, систему відносин, сприятливу атмосферу навчання та активність дитини [2, с. 85].

В умовах воєнного стану в Україні питання емоційного розвитку дітей раннього віку стає особливо актуальним. Діти раннього віку є найбільш вразливими до негативного впливу стресу, оскільки саме у ранньому дитинстві формуються базові емоційні механізми, здатність до саморегуляції, довіри до світу та міжособистісної взаємодії. Міністр освіти і науки України О. Лісовий зазначає, що на сьогодні день головне завдання освіти України – це створити можливість для безпечного та якісного навчання дітей в умовах війни, що є великим викликом, проте потрібно створити всі умови, щоб кожна дитина мала доступ до якісної освіти. Діти є свідками насильства, руйнувань, втрати рідних або опиняються в умовах евакуації та біженства. Ці фактори викликають у дітей відчуття страху, тривоги, небезпеки та незахищеності, а порушення звичного ритму життя, втрата стабільного емоційного оточення, дефіцит батьківської уваги та підтримки можуть призводити до подальшої емоційної дезорієнтації. Найбільш типовими реакціями на стрес у дітей раннього віку є: підвищена тривожність, яка проявляється у постійному відчутті страху або занепокоєння; порушення сну та апетиту; регрес у розвитку (повернення до раніше пройдених етапів розвитку, таких як енурез, смоктання пальців);

замкнутість або агресивність; емоційна нестабільність (постійні перепади настрою, плач, злість).

Травматичний досвід війни, що передбачає вимушену евакуацію, втрату звичного середовища, тривогу та загрозу життю, створює серйозні ризики для гармонійного емоційного розвитку дитини раннього віку. Дослідження доводять, що тривалий стрес у ранньому віці може призвести до порушення когнітивного та емоційного розвитку, а також сформувати довгострокові травматичні наслідки (Medical Xpress "Neuroscience 2023"). Науковець К. Ленц зазначає, що стрес здатний активувати або пригнічувати експресію великої кількості генів, це пояснюється тим, що мозок дитини є особливо пластичним і чутливим до зовнішніх факторів. Стрес впливає на нейронні зв'язки, гормональну регуляцію та навіть на структуру мозку, що в майбутньому може впливати на емоційний стан, поведінку та когнітивні здібності дитини.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові дослідження минулих років про особливості емоційного розвитку дітей раннього віку: Л. Виготського, Г. Гегеля, Д. Ельконіна, Е. Еріксона, О. Запорожця, М. Лісіної, М. Монтессорі, Дж. Рассела, Е. Роттердамського, Ж. Піаже, П. Якобсона та сучасні наукові дослідження: І. Беха, А. Богуш, О. Бухало, Н. Гавриш, Т. Дуткевича, Н. Ісмаїлової, О. Кононко, В. Кременя, І. Новоселецької, О. Половіной, О. Рейпольської, С. Сисоєвої, Н. Тарнавської, С. Тафінцевої, В. Шапар та ін.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених емоційному розвитку дітей раннього віку, питання емоційного розвитку дітей раннього віку, постраждалих внаслідок воєнних дій залишається мало дослідженим. Існує нагальна потреба у розробці довгострокових програм і політик, спрямованих на підтримку емоційного стану дітей раннього віку, які постраждали внаслідок воєнних дій.

Метою статті є визначення особливостей емоційного розвитку дітей раннього віку; описати сучасні засоби, методики та підходи для емоційного розвитку дітей раннього віку, які постраждали від воєнних дій в Україні.

Для дитини раннього віку емоційний розвиток є умовою формування її особистості та успішної соціалізації. У цей віковий період відбувається активне засвоєння емоційних реакцій, які впливають на сприйняття навколишнього світу та взаємодію з іншими людьми. Емоційний розвиток не лише визначає спосіб, у який дитина виражає свої почуття, але й формує здатність до співпереживання та розуміння емоцій інших людей.

Визначаючи сутність феномену "емоційний розвиток дитини раннього віку", вважаємо за необхідне насамперед проаналізувати сутнісний зміст взаємопов'язаних понять, таких як "емоції", "емоційна сфера" та "емоційний інтелект". Це дасть змогу глибше зрозуміти, як саме емоційний розвиток впливає на взаємодію дитини раннього віку з навколишнім світом і сприяє її загальному розвитку.

Емоції (від лат. "emovere" – збуджувати, хвилювати) – це насамперед внутрішні зміни, які характеризуються безпосереднім впливом відчуттів на

протікання уявлень і в певній мірі є зворотним впливом – уявлень на відчуття, емоції не є ізольованими реакціями, вони активно взаємодіють між тілесними відчуттями та уявленнями, що надає їм глибший психологічний зміст [14]. О. Крюкова, В. Лефтеровч та М. Рогозіна, вважають, що емоції – це особливий клас психічних процесів та станів, що відображаються у формі досвіду (радості, страху, подиву), первинне оцінювання явищ та ситуацій. Натомість колективи зарубіжних науковців К. Scherer, A. Schorr, T. Johnstone [13] та L. Barrett, B. Mesquita, K. Ochsner [11, с. 373] вважали, що емоції починаються з індивідуального сприйняття стимулу й емоційної, фізіологічної та динамічної реакції.

Проблема емоційної сфери в психології та педагогіці досліджується через призму емоцій як психічних явищ, які відображають суб'єктивне ставлення індивіда до подій і ситуацій. Значний внесок у вирішення проблеми емоційної сфери особистості зробили О. Запорожець, О. Кульчицька, Е. Носенко, О. Яковлева, а також О. Асмолова, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Леонтьєв, які займалися визначенням факторів розвитку особистості та актуалізували проблему поглибленого пізнання емоційної сфери.

Емоційна сфера – це інтегральне структурне утворення особистості зокрема й динамічні властивості, якісні та змістові характеристики [5, с. 9]. Сучасне визначення поняття “емоційна сфера дитини” надає Ю. Шевченко – це складне психологічне утворення, що містить базові емоції, почуття, їхнє оцінювання, виконує регулятивну, мотиваційну та інформаційну функції, а також спрямоване на задоволення базових потреб дитини [9, с. 201].

Враховуючи зазначену інформацію, визначаємо, емоційна сфера – це комплексне психологічне утворення, що інтегрує динамічні та якісно-змістові характеристики особистості, забезпечуючи суб'єктивне оцінювання подій, ситуацій і явищ через емоції, почуття та їх прояви. Емоційна сфера є базовою складовою розвитку дитини, яка враховує не тільки психоемоційний стан, а й здатність адаптуватися до соціального середовища, ефективно взаємодіяти з іншими людьми та гармонійно розвиватися в складних життєвих умовах.

Емоційна сфера забезпечує базові механізми розпізнавання та регуляції емоцій, також її можна розглядати як основу для формування емоційного інтелекту. Існує багато тлумачень поняття емоційний інтелект (EI), що свідчить про його багатогранність і важливість у психології та педагогіці.

Вперше науковці P. Salovey та J. Mayer описали термін “емоційний інтелект” у статті “Emotional Intelligence. Imagination, Cognition and Personality”. EI – це здатність сприймати, оцінювати та виражати емоції, а також використовувати їх для стимулювання мислення і розуміння [12, с. 185].

Емоційний інтелект – це інтегральна властивість особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій та управління ними шляхом когнітивного опрацювання емоційної інформації та забезпечує психологічне благополуччя особистості й успішність соціальної взаємодії [10, с. 282]. Сучасні українські науковці зазначають, що емоційний розвиток дитини – це основа для формування емоційного інтелекту Н. Мельник [6, с. 69]

та О. Гришко, П. Клевака [4, с. 351].

Отже, всі наведені визначення входять до синонімічного ряду поняття “емоційний інтелект” і можуть використовуватися в науковому дискурсі не лише за аналогією, але й з метою розширення та доповнення понятійного поля досліджуваного феномена. Узагальнюючи зазначене, можна стверджувати, що емоційний інтелект передбачає не лише усвідомлення власних емоцій, а й здатність їх використовувати, регулюючи при цьому поведінку і взаємодію з іншими.

Аналізуючи поняття “емоції”, “емоційна сфера” та “емоційний інтелект”, ми виявили, що емоційний розвиток дітей раннього віку охоплює здатність не тільки розуміти власні емоції, а й будувати соціальні зв'язки. В базовій програмі розвитку дітей від пренатального періоду до 3 років “Оберіг” описані завдання і вправи, які стимулюють емпатію та соціальну взаємодію дитини раннього віку. Програма була розроблена з метою актуалізації питань становлення майбутньої особистості, починаючи від зачаття дитини, її народження, подальшого розвитку, виховання і навчання у перші три роки життя. Вона виділяє окремий напрям розвитку дітей раннього віку – емоційно-художній. Програма “Оберіг” пропагує ідею забезпечення повноцінного фізичного, психічного, соціального розвитку дитини від моменту зачаття до 3 років, входження її в соціальне середовище, адаптацію до постійно змінюваних умов предметного і соціального оточення, а в цьому процесі визначальну роль у період раннього дитинства відіграє емоційний розвиток.

Як зазначено в програмі, у дитини 1,5 місяців вже виникають прагнення втішити засмучену людину та спостерігається емоційний відгук на її переживання. Водночас емоційна нестабільність дитини іноді заважає встановленню позитивних контактів з однолітками. Дитина 2-го року характеризується мінливістю емоційного стану: незначні події можуть призвести до плачу і навпаки, ще не висохли сльози від образи – дитина вже посміхається. Дитині притаманна висока навіюваність і тонка диференціація емоцій – вона не розуміє слів, але добре відчуває, чи люблять її. Усі плачуть – вона так само може заплакати, легко піддається емоційному навіюванню. Упродовж 3-го року життя у дітей розвиваються різноманітні почуття: вони виявляють задоволення, радість і засмучення, збентеження, почуття прихильності, чуйності, образи, страх. Більш складними стають і прояви емоційних переживань, діти радіють вдалому результату своїх дій (побудував гарний будинок), задоволені, коли їх похвалив дорослий та навпаки. До трьох років майже всі діти набувають здатності встановлювати контакти одне з одним [8, с. 34].

Варто зазначити, що проблема емоційного розвитку дітей раннього віку залишається актуальною і в сучасних освітніх реаліях України. У 2022 році, враховуючи наслідки пандемії COVID-19, МОН України спільно з Інститутом спеціальної педагогіки і психології імені М. Ярмаченка НАПН України, за підтримки Представництва ЮНІСЕФ в Україні, розробили Методичні рекомендації щодо визначення освітніх труднощів та рівнів підтримки дітей

раннього та дошкільного віку, які затверджені наказом МОН від 17.01.2022 року № 29.

У Методичних рекомендаціях запропоновано інструменти оцінювання розвитку різних сфер дитини раннього віку. Наведемо лише компоненти оцінювання емоційного розвитку дитини раннього віку, бо саме ця частина є цінною в умовах нашого наукового дослідження: Перший рік життя дитини – емоції нестійкі і бурхливі, оскільки діти в цей період дуже легко збудливі. Негативні емоції у цьому віці виникають тільки з приводу дискомфорту, порушення режиму харчування, сну. Другий рік життя пов'язаний з успіхами малюка. Найчастіше, поки всі рухи не вироблені до автоматизму, дитина буде злитися та плакати, що не виходить певна дія. В такі моменти батьки мають підтримувати дитину, а коли в неї все вийде – обов'язково похвалити. Третій рік – це період ігрової діяльності, дитині властиві часті переживання. З'являється естетичний смак і радість від гарного одягу; подив і цікавість – головний фактор сприйняття навколишнього світу; відбувається зародження почуття власної гідності, виникає бажання отримувати похвалу від дорослих [7, с. 9].

Але рекомендації, розроблені МОН України, не враховують специфічні виклики, з якими стикаються на сьогодні діти раннього віку в умовах війни та постійного стресу. В умовах війни, коли стресові ситуації та соціальні виклики залишаються частиною повсюдного життя, емоційний розвиток дітей раннього віку набуває особливого значення. Діти раннього віку сприймають соціальний світ не тільки через аналіз подій чи ситуацій, як це притаманно старшим дітям або дорослим, а здебільшого крізь призму емоційного стану своїх основних опікунів – переважно матері, а також інших членів сім'ї та близьких людей. Емоційний стан матері відіграє ключову роль у формуванні базового відчуття безпеки дитини раннього віку. Якщо мати чи найближче оточення переходить у стан стресу, тривоги або невпевненості, це негативно позначається на емоційному благополуччі дитини, незалежно від того, чи приймає вона природу того, що відбувається у зовнішньому стані.

Програми соціально-емоційного розвитку, такі як "Peppy Pals" ("Веселі друзі"), впроваджуються з метою допомогти дітям навчитися справлятися з емоціями, розвивати співпереживання та зміцнювати соціальні зв'язки, стають необхідними в контексті підтримки дітей раннього віку, які переживають емоційний дискомфорт унаслідок війни та інших соціальних потрясінь. Зміст програми базується на методах незалежної дослідницької організації CASEL – Collaborative Association for Social and Emotional Learning (Асоціації співпраці задля соціально-емоційного навчання), а також на роботах відомої психологині у сфері емоційного інтелекту Б. Веннберг.

Важливими науковим досягненням для здійснення цього дослідження стала участь в проєкті "Підтримка раннього розвитку дітей у надзвичайній ситуації для біженців з України" (Emergency Early Childhood Development Support for Ukrainian Refugees) на посаді тренера з раннього розвитку дітей (анг. Trainer of the emergency early childhood development support for Ukrainian

refugees) та ментора для Лідерів груп взаємопідтримки батьків з національними координаторами “Fundacj Imago” (Польща) та “FONSS” (Румунія). Проєкт реалізовувався Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Європейською асоціацією постачальників послуг для людей з інвалідністю (EASPD) протягом 2022-2023 рр. у п'яти країнах: Болгарії, Республіці Молдови, Польщі, Словаччині та Румунії. Протягом грудня 2022 року – березня 2023 року на посаді тренера проводили навчання для сімейних консультантів та лідерів груп взаємопідтримки батьків (професіоналів з досвідом у галузі охорони здоров'я, освіти, захисту прав дитини чи суміжних галузях), що безпосередньо надавали онлайн/офлайн консультації батькам, як педагогічно підтримуватимуть та емоційно стабілізувати дітей раннього віку, які постраждали від воєнних дій.

Пропонуємо використовувати такі засоби, які сприятимуть розвитку емоційної сфери дітей раннього віку, що зазнали впливу травматичних подій: арттерапія – малювання, ліплення, створення аплікацій дають змогу дитині виплеснути внутрішні переживання, зменшити тривожність та страх; казкотерапія – застосування казок ґрунтується на можливості дитини ідентифікувати себе з героями, які долають труднощі; ігрова діяльність відіграє ключову роль у розвитку емоційної сфери дітей раннього віку; музична терапія – використання простих музичних інструментів, таких як барабани чи маракаси, допомагає дітям виражати емоції через ритм; методи роботи з батьками/опікунами є основною ланкою у процесі емоційного розвитку дітей; методи роботи з педагогами, які працюють із малюками, мають бути підготовлені до роботи з травмованими дітьми. Усі засоби орієнтовані на зниження травматичного впливу, стабілізацію емоційного стану дитини, розвиток стійкості та здатності справлятися з труднощами.

Висновки. Отже, аналіз наукових досліджень доводить, що емоційний розвиток дітей раннього віку – це результат складної взаємодії вроджених можливостей дитини та соціального середовища, в якому вона зростає. Відповідальність за цей процес значною мірою покладається на дорослих, які мають забезпечувати дитині емоційно сприятливе середовище для гармонійний розвиток. Емоційний розвиток дітей раннього віку відбувається поступово, спочатку вони висловлюють свої бажання через емоції. Важливо, щоб ці емоції були позитивними, для цього потрібно більше часу проводити з дитиною, грати та емоційно-насичено спілкуватися з нею. Перспективи дослідження емоційного розвитку дітей раннього віку є надзвичайно важливими, особливо в контексті сучасних викликів, з якими стикаються діти та їхні сім'ї. А однією з основних перспектив є потреба у глибшому вивченні впливу соціально-економічних умов на емоційний розвиток, зокрема в умовах військових конфліктів та криз, які можуть суттєво впливати на емоційний стан дітей.

Використана література :

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. 2021. URL : <http://surl.li/ltlnuh>
2. Бухало О. Л. Організаційно-педагогічні умови емоційного виховання дітей раннього віку. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія "Педагогіка і психологія". Педагогічні науки.* 2015. № 2 (10). С. 85-90.
3. Закон України "Про дошкільну освіту" Документ 3788-IX, чинний, поточна редакція. Прийняття від 06.06.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>
4. Клевака Л. П., Гришко О. І. Емоційний розвиток особистості як умова формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters : collective monograph.* Riga : Baltija Publishing, 2021, Vol. 1. P. 351-366.
5. Косьянова О. Ю. Емоційна сфера як основа даних показників поліграфічного методу. *Наука і освіта.* № 2-3. 2016. С. 91-98.
6. Мельник Н. В. Емоційний розвиток особистості як основа формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 2018. № 4. С. 69-74.
7. Методичні рекомендації щодо визначення освітніх труднощів та рівнів підтримки у дітей раннього та дошкільного віку / укл. Прохоренко Л. І., Шевченко В. М., Шевченко Ю. В., Орленко І. М., Соколова Г. Б. 2022. URL : <http://surl.li/gdujqc>
8. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років "Оберіг". Тернопіль : Мандрівець, 2014. 160 с.
9. Шевченко Ю. Поняття "Емоційна сфера" в психологічній літературі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* 2023. 1. С. 199-208.
10. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості.* 1. 2011. С. 282-288.
11. Barrett L., Mesquita B., Ochsner K. The experience of emotion. *Annu. Rev. Psychol.* 2007. Vol. 58. P. 373-403.
12. Salovey P., Mayer J. D. Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality.* 1990. 9 (3). P. 185-211.
13. Scherer K., Schorr A., Johnstone T. Appraisal processes in emotion: theory, methods, research. New York : Oxford University Press, 2001.
14. Wundt W. Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig : Wilhelm Engelmann, 1874.

References :

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity). Nova redaktsiia [Basic component of preschool education (State standard of preschool education). New edition.]. 2021. URL : <http://surl.li/ltlnuh> [in Ukrainian].
2. Bukhalo O. L. (2015). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy emotsiinoho vykhovannia ditei rannoho viku [Organizational and pedagogical conditions of emotional education of young children]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia "Pedahohika i psykholohiia". Pedahohichni nauky.* № 2 (10). S. 85-90 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro doshkilnu osvitu" Dokument 3788-IX, chynnyi, potochna redaktsiia. Pryiniattia vid 06.06.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> [in Ukrainian].
4. Klevaka L. P. (2021). Emotsiinyi rozvytok osobystosti yak umova formuvannia emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku. L. P. Klevaka, O. I. Hryshko. *New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters : collective monograph.* Riga : Baltija Publishing, Vol. 1. P. 351-366 [in Ukrainian].
5. Kosianova O. Yu. (2016). Emotsiina sfera yak osnova danykh pokaznykiv polihrafichnoho metodu [The emotional sphere as the basis of these indicators of the polygraphic method]. *Nauka i osvita.* № 2-3. S. 91-98 [in Ukrainian].
6. Melnyk N. V. (2018). Emotsiinyi rozvytok osobystosti yak osnova formuvannia emotsiinoho intelektu ditei doshkilnoho viku [Emotional development of personality as a basis for the formation of emotional intelligence of preschool children]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky.* № 4. S. 69-74 [in Ukrainian].

7. Metodychni rekomendatsii shchodo vyznachennia osvitnikh trudnoshchiv ta rivniv pidtrymky u ditei rannoho ta doshkilnoho viku / ukl. Prokhorenko L. I., Shevchenko V. M., Shevchenko Yu. V., Orlenko I. M., Sokolova H. B. 2022. URL : <http://surl.li/gdujqc> [in Ukrainian].
8. Prohrama rozvytku ditei vid prenatalnoho periodu do trokh rokiv "Oberih" (2014). Ternopil : Mandrivets. 160 s. [in Ukrainian].
9. Shevchenko Yu. (2023). Poniattia "Emotsiina sfera" v psykholohichnii literaturi [The concept of "Emotional sphere" in psychological literature]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy*. 1. S. 199-208 [in Ukrainian].
10. Shpak M. (2011). Emotsiinyi intelekt v konteksti suchasnykh psykholohichnykh doslidzhen [Emotional intelligence in the context of modern psychological research]. *Psykholohiia osobystosti*. 1. S. 282-288 [in Ukrainian].
11. Barrett L., Mesquita B., Ochsner K. (2007). The experience of emotion. *Annu. Rev. Psychol.* Vol. 58. P. 373-403 [in English].
12. Salovey P., Mayer J. D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 9 (3). P. 185-211 [in English].
13. Scherer K., Schorr A., Johnstone T. (2001). *Appraisal processes in emotion: theory, methods, research*. New York : Oxford University Press [in English].
14. Wundt W. (1874). *Grundzüge der physiologischen Psychologie*. Leipzig : Wilhelm Engelmann [in English].

O. NEHRU. Means of emotional development of children of early age who have been suffered by military actions in Ukraine.

The article highlights the importance of emotional development of young children, which is sensitive, because it is during this period that the psyche is most intensively formed, basic personal formations and cognitive characteristics are laid. An interpretation of the meaning of the terms "emotional development", "emotions", "emotional sphere" and "emotional intelligence" is provided, the main developments of foreign and domestic scientists on the studied problem are presented. The main legislative documents and basic programs of Ukraine, which regulate attention to the emotional development of young children, namely the Law of Ukraine "On Preschool Education", the Basic Component of Preschool Education, Methodological Recommendations for the Determination of Educational Difficulties and Levels of Support for Early and Preschool Children, programs "Amulets" and "Peppy Pals" ("Cheerful friends").

The expediency of emotional development of young children in the context of modern challenges, including the consequences of COVID-19 and the full-scale war in Ukraine, is argued. We emphasize that the emotional development of young children is an important factor in their general mental, physical and mental development, as well as adaptation to difficult living conditions. The article proposes means that contribute to the development of the emotional sphere of young children affected by military actions, including art therapy, fairy-tale therapy, play activities, music therapy, methods of working with parents/guardians and teachers. We emphasize the need for a comprehensive approach to the emotional development of young children, the involvement of family, teachers and mental health specialists to ensure the harmonious formation of the personality and the development of resistance to future life challenges. Beliefs that the use of special programs aimed at supporting the emotional development of young children is extremely important, since it is at this age that the foundations of emotional stability, the ability to adapt, self-regulation and the formation of trusting relationships with the environment are laid. Such programs make it possible to create a safe environment where a child can freely express his feelings, develop empathy and a positive perception of the world even in difficult life circumstances.

Keywords: *early age, young children, emotional development, emotions, emotional sphere, emotional intelligence, emotional development of young children, military actions.*